
ETHNOLINGUISTIC FEATURES OF THE FOLK MEDICINE OF THE BULGARIANS FROM THE TERNOVKA VILLAGE (NIKOLAEV, UKRAINE)

Olga Kolot

Black Sea National University "Petar Mogila", Bulgaria, kolotol2811@gmail.com

Abstract: The study is dedicated to a detailed analysis of the ethnographic and folklore roots of folk medicine of the Bulgarians from the Ternovka village (Nikolaev, Ukraine) in speech practices, in the part of spells and magic, inherited and passed down from generation to generation. Unique interaction and mutual influence of the Bulgarian, Russian and Ukrainian ethnic groups as a complex and multifaceted phenomenon, which is studied as an independent phenomenon. In fact, this phenomenon has its own originality and uniqueness - it develops under the influence of historical background, socio-political, economic and cultural conditions, regional and national characteristics.

Despite all these multifaceted mutual influences, the ancestral memory of the settlers is preserved and forms the subjective specificity of the Bulgarians of Ternovo. The chronological framework of the study covers the period from the end of the XIX - beginning of the XX century to the beginning of the XXI century. This determination of the borders is in accordance with the fact that by the end of the XIX - beginning of the XX century the colony of the Bulgarian settlers was already adapted to the new geographical and economic conditions, ie. it is fully formed as a community. At the same time, from this period in Southern Ukraine began significant for the development of Bulgarian emigration historical and political processes, which became a prerequisite for the emergence of qualitative changes in the structure and content of their traditional folk culture.

Keywords: folk medicine, spells and magic, folklore, rituals, ethnic Bulgarians in Ukraine.

ЕТНОЛИНГВИСТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА НАРОДНА МЕДИЦИНА НА БЪЛГАРИТЕ ОТ С. ТЕРНОВКА (ГР. НИКОЛАЕВ, УКРАИНА)

Олга Колот

Черноморски национален университет „Петър Могила“, kolotol2811@gmail.com

Резюме: Изследването е посветено на детайлен анализ на етнографско-фолклорните корени на народна медицина на българите от с. Терновка (гр. Николаев, Украйна) в речеви практики, в частта за баяния и магии, унаследявана и предавана от поколения на поколения. Уникално взаимодействие и взаимовлияние на българския, руския и украинския етнос като сложно и многоаспектно явление, което се изследва като самостоятелен феномен. Всъщност това явление има своя самобитност и уникалност – то се развива и под влияние на исторически предпоставки, обществено-политически, икономически и културни условия, регионални и национални особености. Въпреки всички тези многоаспектни взаимни влияния родовата памет на преселниците се съхранява и формира субективната специфика на терновските българи. Хронологичните рамки на изследването обхващат периода от края на XIX – началото на XX в. до началото на XXI век. Това определяне на границите е съобразено с факта, че към края на XIX – началото на XX век колонията на българските преселници е вече адаптирана към новите географски и стопанско-икономически условия, т.е. напълно е формирана като общност. В същото време от този период в Южна Украйна започват значими за развитието на българската емиграция историко-политически процеси, станали предпоставка за появата на качествени промени в структурата и съдържанието на тяхната традиционна народна култура.

Ключови думи: народна медицина, баяния и магии, фолклор, обреди, етнически българи в Украйна.

Основната цел на този труд е да се изследва народната медицина в частта за баяния и магии на терновските българи в диахронен аспект, да се направи паралелен анализ, в който на сюжетно, лексикално, семантично и семиологично равнище може да бъдат открити ред закономерности при неизбежните изменения, настъпили във текстовете на диаспората в мултиетнична среда, да се съхранят колкото е възможно повече езикови данни, докато инвазията на руския и украинския език не ги заличи напълно.

При анализа на фолклорните текстове в народната медицина в частта за баяния и магии се оперира с комплекс от методи и подходи, изграждащи методологичната основа на изследването както в синхронен, така и в диахронен план. Използват се експедиционният, описателният, съпоставителният, статистическият и лингвогеографският метод.

Предмет на изследването е народната медицина в частта за баяния и магии, записани и публикувани от български и украински автори, както и теренните записи на автора.

За основа е взето забележителното наследство, което ни оставя учения педагог и етнограф Сергей Цветко. Това са научни работи и статии, написани на украински език свързани с народната медицина и записани от прочути местни баячки в началото на 20 век - «Замовляння, записані зі слів знахарок баби Степаниши Генової і Марії Коч» (Баяния, записани от баба Степаница Генова и Мария Коч. (1925 р.) и «Замовляння проти різних хвороб у болгар, записані в с. Тернівці на Миколаївщині» (1926 р.) (Баяния против различни болести при българи от с. Терновка в Николаевска област), които се пазят в Институт по фолклор и етнология „Ф. Рилски“ в Киев. До наши дни са запазени и широко се употребяват от по-старото поколение практики, свързани със суевория или предпазни действия и обреди.

Актуалността на изследването е продиктувана, от една страна, от липсата на достатъчно проучвания в тази област в българската и в украинската наука, а от друга – от изчезването на редица от цитираните в проучването примери на фолклорни текстове и на уникалния български терновски диалектен речник.

Народната медицина и в частност магически лечебни практики чрез баене са важен дял от българската народна култура. Баянията са възникнали в дълбоката древност и се развивали в продължение на хилядолетия, запазили са ценна информация за представите на хората относно вида на болестотворните демони и въздействията им върху хората, за света, който обитават и точките, през които нахлуват в човешкия свят и естествено за методите, чрез които се омилостяват и прогонват.¹ (Георгиева 1990:8; Георгиев 1980:17). До наши дни са запазени само няколко баяния и обреди, свързани с тях, поради езика и езикови средства, чрез които се предават лечителни словосъчетания и названия на болести.

Народната медицина е огледало, в което може ясно да се види народното въззрение на естествените науки и употребението им от него (народа) за помагалка в трудния му живот. В старите му поверия, баяния и магии, може да се види неговото въззрение на природните сили и борбата, която е употребявал против зловредното им влияние, за да се запази от тяхното разрушающе действие. Преносянето на болните и техните разкази подир пробуждането им от летаргията, ни показва явно, че народът вярва крепко в задгробния живот, в ония живот, дето целите семейства се събират на безкрайната поляна по зелената морава (която и досега е любимият епитет на нашия народен епос), да седят така в младенчески невинен образ и да се насищат и наслаждават с гледане на дадената милостиня в тяхно име на бедните на земята»².

Всеки, който е писал за българите в Русия, подчертава, че те са пренесли от българските земи древната култура на своя народ, традиционния бит и обичаи, богатия фолклор.

През целия XIX век етническата традиция на българите проявява значителна устойчивост. Говорейки за бесарабските селища, българският публицист П. Кисимов отбелязва през 60-те години на XIX век: „по всичко тук беше българска страна”³. Изследователи отбелязват запазването на народната традиция, донесена от България, във всички сфери на бита. С течение на времето обаче етническите процеси, върху които оказват значително влияние природни и исторически фактори, засягат много страни от материалната и духовната култура, доста добре се запазват и традиционни народни медицински практики.

Лечебната магия е заместител на безсилието и ограничеността на обществената практика през първобитната епоха. Магичните лекувания биват главно предметно-обредни и словесни, а значителна част от тях са смесени (Георгиев 1980)⁴. При това магията може да бъде имитативна, контагиозна и смесена, а към словесните магии спадат баянията и молитвите.

Дори в детските стихове – броилки се проследяват древни вярвания в лечебната, магическа сила на думата, което може да повлияе на природата и дори да намали болката. Възрастен човек гали възпаленото място на детето и го успокоява с думи:

*Бай, бай, кутле,
Да уздравяй ду утре.
Булялу – уздравялу,
За другу пталу.
Фър, на дядувуту куче!*

¹ Георгиева И. Етнографско единство на сватбата у българите // Етногенезис и културно наследство на българския народ. С., 1971; Она же. Обичаи при сватба // Пирински край. С., 1980. С. 390–411.

² Гинчев. Ц. Нещо по българската народната медицина. София. Шамбала. 2020.

³ Кисимов, П. Исторически работи: Моите спомени: [Ч. 1]-4. Пловдив, 1897-1903.

⁴ Георгиев 1980: М. Георгиев, Магичните лекувания в българската народна медицина. БЕ 1980/3. София. 17-27.

Най-страшните болести, за които имаме сведения са «урама» и «волось». Урама с мистериозен произход, при лекуване на която врачки дават на демоните омагьосан мед. В края на краищата тази болест приема форма на туберкулоза, лудост, парализа и други страшни и терминални по това време болести. Според Н.Геров урама е 'болка, дошла от лош дух, от палетище, от лош вятърът; орама, нагазище, нагазувачка.' (Геров, 5, с.750)⁵

Подобна на «урама» по произход и известна на терновските лечителки и болестта «волось», но тя удря само главата и принадлежи към болестите, направени от вещици и зложелатели.

Според данните, които са стигнали до нас, са съществували много болести, които са причинени от малки демони и които се наричали «злини». Трябва да се каже, че всичките демони – и голями, и малки се делят – на 77 вяр – на 77 различни категории по своите функции. Според Цветко число 77 съответства на количествата на религии, съществуващи на света, затова вещиците ги наричаха «77 вяр». Всяка от тези «вяри» изпраща един вид болест и много важно да се разбере, от коя вяра е тя, тогава много леко се лекува. Разбира се, болестите сам много, но те могат да се групират по основни признаци. Основни болести, освен «урама» и «волось», са: *брука, назлата, наметка, урки, младенец, треска.*

Брука - в съвременната медицина е *цирей* 'болезнена пъпка, изпълнена с гной'. Смяташе се, че появата ѝ на лицето или на шията, може да бъде причинено от течението или някаква храна (най-често от просото). В Терновка тази болест още се нарича по украински *бешиха*, и текстът на баенето също се изрича на украински език поради това, че най-прочутата баячка и лечителка на тази болест е била украинка, която проживяла повече от 50 години в Терновка и умряла на 110 години. В началото на XX век текстът на баенето се изговаря само на украински език, а самият процес изглежда така: баячката изгаря синя хартия, и след изгарянето с дим се опушва болното място. Така се повтаря до 9 пъти, докато болестта не отmine напълно.

Назлата или другото име *густец*. Вероятно от *назла* диал. 'болест на венците; пъпка на венец в устата'. (Гълъбово, Пловдивско) от тур *нузла*. (Български етимологичен речник (по-нататък БЕР) 5 475) Болестта се появява също на лицето. Кожата на лицето става твърда, червена и се покрива с обриви, сиви на цвят. Може да се прехвърли и на зъбите, тогава те много бързо се чупят (стават трошливи). Лекува се по следния начин: лицето на болния се покрива с червена кърпичка. От парцалчета се правят 9 малки топки и се слагат в мокър вълнен парцал. Топки се запалват и кога те започват да тлеят вълненият парцал се слага на главата на болния и се изрича: «*Та ти ки стъпниши на бяло море, на бял писок, та си омий очите, си омий лицето, си омий краката, си омий пръстите, си омий нохтите.*» (По три пъти). След това се повдига парцала с пушещи топчета и пак се натискат към главата, като се повтаря: «*Една припалка, два припалки*»... и така до 9, след това в обратна посока 8, 7 и т.н. Това се повтаря три пъти. Такива сеанси се повтарят 3 дена.

Наметка. Според БЕР *намет* диал. 'възпаление на лигавицата на вътрешната повърхност на клепачите с образуването на мехурчето; пъпка, ечемик в очен клепач' (Демирхисарско) (5, 486). По записите на Цветко това е много опасна болест, която възниква много изненадващо, когато внезапно и рязко започва да боли окото, след това се появява червена точица на окото и може дори и цялото око да се зачерви. Болка може да се усили и дори, ако не се лекува, може да умре окото или да се появи небула. Лечението трябва да се започне в четвъртък. Баячка къса 9 парчета от червен вълнен конец, увива около иглата и, водейки с тази игла точно до окото, шепне: «*Наметкино, сестро, яс да та заведе в гората, там да идеш, там да пиеш. Здрави на (името на болния) да дадеш*». (3 пъти). Още едно баене, по-дълго: «*Наметко, наметко, сестрице, яс та проса, яс та мола да са качеш на ръжен клас, на чървен купец, на чървен байрак и на бяло перо; там да идеш, там да пиеш, там корен да връзеш на (име на болния), кокъли да не ломии, кръвта да не пиеш, бяло тело да не ломии; да идеш на пусти гори, на пусто поле там да идеш да пиеш, там корен да връзеш*».

Младенец. Това детска болест, която често се завърша със смърт на детето, също принадлежи към описаните и е близка до, отнася се към *урките*. Баячка прави движения с ръцете над детето, сякаш нещо сваля от него, и говори: «*младенец, младенец (име на детето) тука да не ядеш, тука да не пиеш. Езлис му от мозаку, езлис му от сърцето, езлис му от ушите и от краката, и от пръстите, и от похтите*» (3 пъти). Друго баене за избавяне от тази болест започва така: «*сиви злини, бяли злини, черни злини и червени: черни очи, бяли очи уручни, да излязете от това дите (име на детето), да излязете от мозаку, от сърцето, от ушите и от краката, и от пръстите, и от похтите*»

Във всички изговори най-важна е втората част на текста, в която болестта се изпраща (отпъжда) някъде, често това са високи планини, широки полета и т.н.

⁵ Геров, Н. Речник на българския език. Т. 1–6, София, 1975,

Треска. Тази болест е тясно свързана с вода и нейното лечение протича по следния начин. Варено яйце се реже на 77 части. Болният стиска в ръцете си тези 77 части на яйцето и трябва да се потопи с главата във водата в река, да разтвори ръката си, за да отпусне нарязаното яйце на дъното, а когато излезе от водата, трябва да каже следното: « 77 вярн, на ви на сичките». Това се прави, защото не се знае, коя от злините предизвиква тази болест, затова трябва да се задоволят и пропъдят всичките злини.

Още една доста известна болест в Терновка е била «лъну» - ако при раждането бебето не е добре му завързват пъпа (пъпна херния).

Към смесените (имитативно-контактозни) лечебни практики се отнася лекуването на уроки. Сред българите съществувало вярването, че злите помисли или погледи на завистливи хора довеждат до урочасване на хора и животни. Затова против уроки зашивали на шапчицата на малко бебе различни амулети, украсявали конската амуниция, бродирали са облеклото със специални шевици, за да отвлекат вниманието на «лошите очи», на «лошия поглед», да прогонят злите помисли. Ако въпреки това обектът бъде урочасан, водели го на баячка да му бае, да му врачува.

Уроки или *урки* (като ги описва и изписва Цветко⁶). Смята се, че това е най-разпространената болест. Придизвиква се от вятъра, «лош поглед» или човешка завист. Най-често хората се разболяват, когато се намират в центъра на вниманието на човешко множество, затова се счита, че в църквата, на хорото, по седанки и различни празници се създават най-благоприятни условия за урочасване, за разболеяване от «урки».

Тази болест се лекува по различни начини. Най-честото лечение е: знахарка поставя болния пред иконите, дава в ръцете му чиния с вода и му казва да гледа в нея, а сама тя изговаря: «се срещнали три вятрища, три излии, три каризлии са срещнали (име на болния) и са е стиснали; да я разпуснат, кокълите да не ломат, кръвта да не пият, да са майнат дете вятър не вяе, дете хора не гъзчат, дете кола не кръца, там да идат там да пият, (име на болния) да оставят» (3 пъти). След това знахарката духа във водата от различни страни, сякаш издухва нещо от повърхността на водата и кара болния да прави същото. След това изнася и излива водата в двора. Друга знахарка, преди да духа във водата, взима в ръце главата на болния и сякаш изсмуква нещо от слепоочието, а след това го изплюва във водата. Третият вариант е без чиния с вода —знахарката лиже с езика кръстообразно чело, брадичка и слепоочиета и всеки път плюе. При тези действия тя изговаря : «лиса крава утелила лису тилеце, лиса крава лиже лису теленеце». Накрая три пъти изговаря «майняти са». Срещу «урки» освен горепосоченото заклинание съществува още едно, което се изговаря на една смесица от украински и български език с явен апокрифен колорит. «Ишов Христос, встречається пресвята Богородица. Куди йдеши пресвята Богородица? Иду до (име на болния) пристрит замовляти, пристрит заспаний, пристрит насланий. Пристрити, я вас замовляю, дете хората не одат, дете кучата не лаят. Тут тоби не бувать, жовтих костей не ломать, идяте си по пусти гори, по пуство поле, та там да идете, там да пиете и (име на болния) да оставете». (От украински: *Върви Христос и среца Богородица. Накъде вървиши, Богородица? Отивам към (име на болния) да лекувам «пристрит», «пристрит»- който спи, «пристрит» - който е пратен. «Пристрит» - аз ти говоря да вървиши, където хората не ходят, където кучетата не лаят. Няма тук да стоиши, няма да чушиши жълти кокали – върви си из празни гори, по празно поле, върви на там – там пий и яж и остави (името на болния)*). Вероятно текстът също е бил взет от украинска знахарка и на някои места, за да си облекчи задачата си, българската знахарка превежда текста на български език. Вметва се, че при баене и „разваляне на магии” търсецият помощ остава безмълвен, за да не бъде „забелязан”/сполетян от друга болест или нова злочестина, а баячките пазят в тайна своите знания и умения, предават ги на избрани кръвно близки или доверени момичета и жени.

В терновския речник са запазени доста думи свързани със здравето. Към на-интересните лексеми можем да отнесем:

акъл ‘ум’, *джугалеш* ‘подутина на челото’, *джаснат* ‘луд’, *мамалига* ‘черни петна по лицето (луничав)’, *убринат* ‘човек с херпес на устни’, *урчасувам* ‘поглеждам някого с “лоши очи”, след което той се разболява’; *цир*, *жлок*, *трън*:

/Аку на лицету ти искокна гулям цир за да гу майниши трябва да му истискаш жлоку (зародиш), тугафка той брџику ки исийни/ Ни са джибуркай в грязната вуда, бу ки искокне на прџсту ти трън/ Пò-

⁶ Цветко С.І. Хороба «урама» та її лікування в болгарській народній медицині. Етнографічний вісник. Кн.10., 1932.- С.107-122

р̀ану тр̀ану леку́вая так̀. Гу привр̀ъзу́вая с ид̀ен деб̀ел кун̀ец и през д̀евет д̀ена той па̀даше/ «Бу» - от укр. «бо» в значение защото.

* * *

В основата на евфемизмите, изричани при баяния за здраве, е вярата в магическата сила на думите и желанието да не се предизвиква болестта, като се скрие нейното истинско име, защото болестите се възприемат като живи същества или демони, които не обичат да чуват имената си. При някои от евфемизмите е налице паралелизъм между обредното действие и словесната формула. Например, при медени и маслени се прави връзка с обичая да се раздава мед за здраве.

Освен от свръхестествени сили и демони, както вече описахме, се считало, че заболяване може да бъде причинено и от човек с „лош“ поглед, т. нар. ‘уроки, уроци’.

Вярването в уроки е повсеместно и дълговечно. Фиксирано е още в ранните пластове на народната култура като неин елемент (Каблешкова 2003: 40)⁷.

Разпространено е схващането, че «за всяка болка има и билка» – като израз на вечния народен оптимизъм.

Според народните вярвания билките се берат в определени дни — най-често на Гергьовден и Еньовден, — когато имат най-голяма лечебна сила. Лечебността на билките се пази в тайна от народните лечители и знанията за билките и лечението на отделните заболявания се предават на син или дъщеря, а понякога направо на внук или внучка и по този начин стават родова тайна.

Терновските български събират билки от първите години на преселването. Известно е, че организирано събиране на билки в Терновка става по време и след Втората световна война. / Спомени от Евдокия Вармиш/Гамза/

В българската народна медицина като цяло преобладават рационалните методи на лечение на редица заболявания. Някои от народните лекарствени средства, известни и прилагани от някогашните народни лечители, след съответното експериментално и клинично изпробване са внедрени в съвременната българска фармацевтична промишленост, като например благия мехлем, капки за нос със съставка кромид лук и пр.

Общославянският произход и общата религия на преселниците и заобикалящите ги народи, предимно украинци и руснаци, са от голямо значение. Терновските българи и техните съседи спазват едни и същи религиозни правила и догми, заедно с езическите компоненти. От гледна точка на носителите на фолклорната картина за света (общославянски принцип) това е непротиворечиво съжителство между старо и ново, доколкото тяхното (християнско) религиозно самоопределяне не подлежи на съмнение, както и на разчленяване (или противопоставяне) на пластове с езическо и християнско съдържание (сюжети, мотиви и герои). Оттук и сходството в някои традиции и обреди, а в резултат – взаимно влияние, а не отхвърляне. Чуждоезиковата среда е оставила своя отпечатък върху живота и езика на българите. Но въпреки дългогодишното съществуване в чужда езикова среда българите и до днес са съхранили родния си език, както и основните обреди, традиции и медицински практики.

Резултатите от настоящото изследване потвърждават заключения от предишни проучвания, че традициите на българите от с. Терновка са запазени доста добре. В съвременния взаимозависим свят познаването на специфичните особености на културата на родствена етническа група дава нов тласък за разширяване на хоризонта на диалога между различните култури. В тази среда също се проследяват и съвременните цели, подчинени на световната тенденция към съхраняване на национално-културната идентичност. Фолклорът и диалектът са необходими не само за изучаване, а и за усвояване и това е най-продуктивният път за формиране на интереса към културата на родния край.

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиев, М. (1980). Магичните лекувания в българската народна медицина. БЕ 1980/3. София. 17-27.
Георгиева, И. (1980). Етнографско единство на сватбата у българите // Етногенезис и културно наследство на българския народ. С., 1971; Она же. Обичаи при сватба // Пирински край. С., С. 390–411.
Геров, Н. (1975). Речник на българския език. Т. 1– 6, София.
Гинчев, Ц. (2020). Нещо по българската народната медицина. София. Шамбала.
Каблешкова, Р. (2003). Културните растения във вярванията, обичаите и народното творчество в Пловдивско // Растителният и животинският свят в традиционната култура на българите: Доклади от X-та

⁷ Каблешкова Р. Културните растения във вярванията, обичаите и народното творчество в Пловдивско // Растителният и животинският свят в традиционната култура на българите: Доклади от X-та Национална конференция на българските етнографи. Стара Загора, 2003. София: Етнографски институт с музей — БАН, 2003. С. 190–197

- Национална конференция на българските етнографи. Стара Загора, София: Етнографски институт с музей — БАН, 2003. С. 190–197.
- Кисимов, П. (1897-1903). Исторически работи: Моите спомени: [Ч. 1]-4. Пловдив,
- Цветко, С. (1932). Хороба «урама» та її лікування в болгарській народній медицині. Етнографічний вісник. Кн.10., - С.107-122